СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Катедра „Дидактика“

Катя Росенова Димитрова

ОЧАКВАНИЯТА НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО ДЕТЕРМИНАНТА ЗА НЕГОВИЯ „ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“ (8-12 КЛАС)

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по…

(Методика на обучението по философски дисциплини)

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. ДПН ЯНКА РАШЕВА - МЕРДЖАНОВА

София · 2025

Дисертационният труд се състои от увод, две глави, заключение, библиография от 100 източника (87 на кирилица и 13 на латиница), 34 интернет източника, 42 таблици и 3 фигури. Общият обем на изследването е 180 страници.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедрен съвет на Катедра Дидактика към Факултета по Педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“, проведен на **10 март 2026г.**

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 5 ю н и **2026г**. от …… часа в Ректората на СУ„ Св. Кл. Охридски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се във Факултета по Педагогика при Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

I. Обща характеристика на дисертационния труд.....с.4

1. Актуалност на темата.....с.4
2. Състояние на изследвания проблем.....с.5
3. Обект и предмет на изследване.....с.5
4. Цели и задачи на изследването.....с.5
5. Хронологични рамки на изследването.....с.6
6. Емпирична база на изследването.....с.6
7. Апробация на резултатите от изследването.....с.8
8. Научна новост на получените резултати.....с.9
9. Практическа значимост на получените резултати.....с.10

II. Основно съдържание на дисертационния труд.....с.10

1. Структура на дисертацията.....с.10
2. Съдържание на дисертацията.....с.12
3. Изводи.....с.24
4. Научни приноси на изследването.....с.25
5. Публикации по темата.....с.27

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност на темата

В условията на динамични социални, културни и образователни промени учителската професия е изправена пред нарастващи изисквания за качество, адаптивност и рефлексивна практика. Учителят по Философия и Гражданско образование (ФГО) не само трябва да предава знания, но и да подпомага формирането на критично мислене, гражданска отговорност и социални нагласи у учениците. В този контекст очакванията на учениците към учителя се превръщат в съществен индикатор за професионалната ефективност и образователната значимост на педагогическата роля.

Актуалността на изследването се формира от няколко критични фактора. На първо място, през XXI век обществото изисква от младите хора не просто усвояване на учебно съдържание, а развиване на компетентности, които им позволяват да участват активно и отговорно в социалния, политическия и културния живот. Учителят по ФГО играе централна роля именно в този процес, тъй като неговата професионална идентичност и педагогическа практика влияят пряко върху мотивацията, нагласите и учебните постижения на учениците.

На второ място, съвременните ученици са свидетели на сложни социални явления — глобализация, дигитални медии, политически конфликти, социални неравенства — които оформят техните представи за света и очаквания към образованието. В тази среда учителят се явява не само педагог, но и фасилитатор на диалог, модел за гражданско поведение и ментор в развиването на ценностни и етични ориентири. Поради това субективните очаквания на учениците към учителя стават не просто параметър на удовлетворение, а детерминанта за формиране на Професионалния Аз-образ — комплексна конструкция, включваща педагогическа компетентност, личностни качества и образователни практики.

На трето място, въпреки нарастващата роля на гражданското образование в учебните програми, все още липсват достатъчно емпирични изследвания, които да анализират как именно възприятията и очакванията на учениците влияят върху професионалната идентичност на учителя. Това създава научна пропаст в разбирането на взаимовръзките между ученическото възприятие, учителската практика и

образователните резултати, особено в контекста на средното образование (8–12 клас), където развитието на критично мислене и гражданска зрялост е ключово.

Накрая, изследването на този проблем има непосредствено практическо значение за образователната политика и професионалното развитие на учителите. Резултатите могат да подпомогнат изграждането на по-адекватни концепции за учителско обучение, програми за продължаваща квалификация и механизми за оценка на педагогическата ефективност, които отчитат не само административни стандарти, но и реалните очаквания на учениците като активни участници в учебния процес.

2. Състояние на изследвания проблем

Проблемът за влиянието на ученическите очаквания върху професионалния Аз-образ на учителя е многопластов и разглеждан в рамките на няколко научни направления като педагогическа психология, гражданско образование и дидактика. Въпреки това, специфичното взаимодействие между очакванията на учениците и Професионалния Аз-образ на учителя в контекста на Философия и Гражданско образование остава сравнително недостатъчно проучено

3. Обект и предмет на изследване

Обект на настоящото изследване е Професионалният Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование в училище в процеса на неговото професионално самоопределение и развитие.

Предметът на този дисертационен труд е възрастовата динамика в очакванията на учениците към учителя по ФГО.

4. Цел и задачи на изследването

Целта е двустепенна:

1. На базата на изследване на възрастовата динамика на очакванията на учениците към учителя и влиянието му върху развитието на неговия „Професионален Аз-образ“ да се конструира Модел на устойчив „Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование в училище и Модел на учителя по Философия и Гражданско образование е контекста на „Училище на бъдещето“.

2. Синтезиране на комплекс от прийоми и техники за комуникиране между учител и ученици на взаимните очаквания като стимул за устойчиво професионално самоопределение на учителя от една страна, а от друга – за личностно и познавателно развитие на учениците.

Задачи:

1. Теоретичен анализ на научните концепти за Аз-образи за професионален профил на съвременния учител.
2. На тази основа синтезиране на специфичен професионален профил на учителя по Философия и Гражданско образование и обосноваване на понятието „Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование.
3. Изследване на възрастовата динамика на очакванията на учениците към учителя и влиянието ѝ върху развитието на неговия „Професионален Аз-образ“.
4. Конструиране на модел на устойчив „Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование в контекста на възрастовата динамика в очакванията на учениците.
5. Емпирично изследване на възрастовата динамика в очакванията на учениците от 8 – 12 клас към учителя по Философия и Гражданско образование.
6. Анализ на резултатите и синтезиране на комплекс от прийоми и техники за комуникиране между учител и ученици на взаимните очаквания като стимул за устойчиво професионално самоопределение на учителя от една страна, а от друга – за личностно и познавателно развитие на учениците.

5. Хронологични рамки на изследването

Работата по дисертационния труд започна през 2023 г. Емпиричното изследване се проведено в периода 27 януари – 16 юли 2025г. В него взеха участие 75 учители от 34 училища в 25 града. Работата по труда продължи до януари, 2026г.

6. Емпирична база на изследването

Изследването се основава на анкетни проучвания в три варианта - анкетно проучване на ученици от първи и втори гимназиален етап с идентични отделни анкети за всеки от етапите; анкетно проучване на учители за представите им за очакванията на учениците към тях и за собствения им професионален Аз-образ.

Анкетното проучване за ученици 8-10 клас обхвана 1355 ученици, това за ученици 11-12 клас обхвана 754 ученици и 75 учители. Както следва по градове:

Град	**Ученици 8–10 клас**	**Ученици 11–12 клас**	**Общо ученици**	**Учители (N=75)**
Бургас	277	191	**468**	11
София	164	109	**273**	15
Кърджали	121	87	**208**	4
Шумен	150	53	**203**	6
Петрич	140	42	**182**	5
Пазарджик	101	45	**146**	4
Пловдив	96	29	**125**	8
Разград	75	30	**105**	2
Плевен	16	50	**66**	2
Казанлък	42	9	**51**	2
Монтана	27	19	**46**	2
Русе	29	15	**44**	1
Враца	28	8	**36**	2
Видин	24	9	**33**	2
Стара Загора	13	20	**33**	3
Силистра	12	16	**28**	1
Асеновград	24	0	**24**	1
Ямбол	1	14	**15**	1
Свиленград	9	0	**9**	1
Карлово	0	5	**5**	1
Добрич	3	0	**3**	1
Други градове*	3	2	**5**	Хасково, Ловеч, Съединение

Град	Ученици 8–10 клас	Ученици 11–12 клас	Общо ученици	Учители (N=75)
ОБЩО	**1355**	**754**	**2109**	**75**

Инструментариумът включва:

- Анкетна карта за ученици 8-10 клас;
- Анкетна карта за ученици 11-12 клас;
- Анкетна карта за учители.

7. Апробация на резултатите от изследването

За целите на изследването бяха използвани анкети на хартиен носител за част от анкетираните в град София, както и платформата Surveymonkey, която позволи анкетите да бъдат разпространени онлайн в цялата страна, сред всички желаещи да се включат в проучването.

В анкетното проучване взеха участие 75 учители от цяла България. Според отговорите на въпрос 34, участвали са учители от 23 града – София, Пловдив, Стара Загора, Казанлък, Видин, Враца, Монтана, Петрич, Асеновград, Пазарджик, Ямбол, Хасково, Силистра, Русе, Свиленград, Бургас, Разград, Шумен, Ловеч, Добрич, Плевен, Карлово, Съединение. Както и 2109 ученици от 25 града. Разминаването при броя градове е вследствие на това, че има учители, които не са посочили от кой град са.

Училищата, посочени в анкетните карти са: **Асеновград** – ПГ „Цар Иван Асен II“ **Бургас** – ПГРЕ „Георги Стойков Раковски“; ПГСАГ „Кольо Фичето“; НУМСИ „Проф. Панчо Владигеров“; НЕГ „Гьоте“; **Видин** – ПГТ „Михалаки Георгиев“; **Враца** – СУ „Отец Паисий“; **Добрич** – СУ „Любен Каравелов“; **Казанлък** – ПГ „Иван Хаджиенов“; ППМГ „Никола Обрешков“; НУПИД „Акад. Дечко Узунов“; **Карлово** – СУ „Васил Левски“; **Ловеч** – ППМГ; **Монтана** – ФСПГ „Васил Левски“; **Пазарджик** – ЕГ „Бертолт Брехт“; **Петрич –** ПГ „Пейо Яворов“; ПГИТ „Проф. д-р Асен Златаров“; **Плевен** – МГ „Гео Милев“; **Пловдив** – ЕГ „Иван Вазов“; ФЕГ „Антоан дьо Сент-Екзюпери“; ПГБТ; НГСЕИ; **Разград** – ППМГ „Акад. Никола Обрешков“; ПГССХВТ „Ангел Кънчев“; **Русе** – СУ „Христо Ботев“; **Свиленград** – ПГССИ „Христо Ботев“; **Силистра** – ПГПТ „Евлогий Георгиев“; **София** – СПГЕ „Джон Атанасов“; 55 СУ „Петко Каравелов“; 119 СУ „Акад. Михаил Арнаудов“; 91 НЕГ „Проф. Константин Гълъбов“; 138 СУЗИЕ

„Проф. Васил Златарски“; 23 СУ „Фредерик Жолио-Кюри“; ПГТЕ „Хенри Форд“; **Стара Загора**; ПГОХ „Райна Княгиня“; **Съединение** – СУ „Христо Ботев“; **Хасково** – ПГЛП „Райна Княгиня“; **Шумен** – ПЕГ „Никола Й. Вапцаров“; **Ямбол** – ПТГ „Иван Райнов“.

Обработката на данните е количествена, качествена и сравнителна и резултатите от проучванията са представени със средни стойности.

Резултатите от обработката и анализът на данните се разглеждат в контекста на взаимовръзката между субективните очаквания на учениците и процеса на конструиране на професионалния Аз-образ на учителя, като се доказва, че ученическата рефлексия е водеща детерминанта за самооценката и педагогическото себеусещане на преподавателя.

8. Научна новост на получените резултати

Научната новост на получените резултати се изразява в разкриването и систематизирането на връзката между очакванията на учениците и формирането на Професионалния Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование в контекста на средното образование (8–12 клас). За първи път в рамките на национален образователен контекст проблемът е изследван комплексно, като ученическите очаквания се разглеждат не само като индикатор за удовлетвореност от обучението, а като активна детерминанта на професионалната идентичност на учителя.

Съществен принос на изследването е емпиричното идентифициране на ключови групи ученически очаквания (педагогически, комуникативни, личностни и ценностни), които оказват пряко влияние върху начина, по който учителят конструира своя Професионален Аз-образ. Резултатите разширяват съществуващите теоретични модели на учителската идентичност, като включват ученическата перспектива като значим социално-психологически фактор.

Новост представлява и интегрирането на философско-педагогическа и психологическа рамка за анализ на Професионалния Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование. Изследването надгражда традиционните подходи, фокусирани върху вътрешни характеристики и институционални изисквания, чрез въвеждането на диалогичния и рефлексивния характер на взаимодействието учител–ученик като структурообразуващ елемент на професионалната идентичност.

Допълнителна научна новост е разработването и апробирането на инструментариум за изследване на ученическите очаквания и тяхното въздействие върху Професионалния Аз-образ на учителя в контекста на Философия и Гражданско образование. Получените данни позволяват по-детайлно и надеждно измерване на този тип взаимодействия и могат да бъдат използвани в бъдещи сравнителни или надлъжни изследвания.

9. Практическа значимост на получените резултати

В практико-приложен план новостта се изразява във формулирането на обосновани изводи и препоръки**,** насочени към усъвършенстване на подготовката, квалификацията и професионалното развитие на учителите по Философия и гражданско образование. По този начин резултатите не само допринасят за теоретичното познание, но и предлагат устойчиви решения за повишаване качеството на образователната практика в условията на съвременното училище.

II. Основно съдържание на дисертационния труд

1. Структура на дисертацията

Дисертацията се състои от 184 страници, разпределени в увод, първа и втора част, заключение, библиография, 4 приложения и приноси, декларация за оригиналност. Използвани са 131 източника.

Структурата е следната:

ОЧАКВАНИЯТА НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО ДЕТЕРМИНАНТА ЗА НЕГОВИЯ „ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“ (8-12 КЛАС)

Увод

I част

„ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“ НА УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И ГРАЖДАНСКО

ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ В ПЕРСПЕКТИВАТА НА „ОБРАЗОВАНИЕ НА БЪДЕЩЕТО“

1. Представяне на образователната рамка и съвременното обучение по Философия и Гражданско образование в контекста на „Образование на бъдещето“
   1.1. „Образование на бъдещето“ като социален проект
   1.2. Образователната рамка и водещи парадигми в обучението по Философия и Гражданско образование в училище

2. От „Аз-образ“ на личността до „Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование – понятия, реалности, взаимовръзки
   2.1. Психологически теории и модели на Аз-образа на личността
   2.2. Проблемът за професионалното самоопределение в научните теории
   2.3.Философско-педагогически подход – от УЧИТЕЛЯ-ФИЛОСОФ до съвременния учител по Философия и Гражданско образование
   2.4. Професионален профил на съвременния учител и на учителя по Философия и Гражданско образование
      2.4.1. Професионален профил на съвременния учител
      2.4.2. Професионален профил на съвременния учител по Философия и Гражданско образование

3. Изследователски концептуален авторски модел на „Професионалния Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование и на изследването му в контекста на възрастовата динамика в очакванията на учениците.
   3.1. Съдържателен авторски концептуален модел на „Професионалния Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование
   3.2. Функционален авторски концептуален модел – взаимоотношение между възрастовата динамика на очакванията на учениците и „Професионалния Аз-образ“ на учителя.

II част

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОЧАКВАНИЯТА НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО

ДЕТЕРМИНАНТА ЗА НЕГОВИЯ „ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“

1. Дизайн на емпиричното изследване – методика, програма, инструменти
2. Валидност и надеждност на изследването
3. Анализ на резултатите от анкетно проучване на учители
4. Анализ на резултатите от анкетно проучване на ученици
   4.1. Анализ на резултатите от анкетно проучване на ученици 8-10 клас
   4.2. Анализ на резултатите от анкетно проучване на ученици 11-12 клас
5. Сравнителен анализ на резултатите от анкетите за учители спрямо тези за ученици
6. Комплекс прийоми и техники за комуникиране на взаимните очаквания между учители и ученици
7. Модел на учителя по Философия и Гражданско образование като учител в „Училище на бъдещето“
8. Съпоставителни изводи, предложения, перспективи

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИНОСИ

2. Съдържание на дисертацията

В увода на дисертацията се засяга проблемът, неговата актуалност, обект, предмет, хипотеза и методология на изследването.

Целта е двустепенна:

1. На базата на изследване на възрастовата динамика на очакванията на учениците към учителя и влиянието му върху развитието на неговия „Професионален Аз-образ“ да се конструира Модел на устойчив

„Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование в училище.

2. Синтезиране на комплекс от прийоми и техники за комуникиране между учител и ученици на взаимните очаквания като стимул за устойчиво професионално самоопределение на учителя от една страна, а от друга – за личностно и познавателно развитие на учениците.

Обща хипотеза на изследването – предполага се, че изграждането на *устойчив* „Професионален Аз-образ“ на учителя по ФГО ще се окаже:

1. Повлиян във висока степен от очакванията на учениците;
2. Че тези очаквания имат релефна възрастова динамика 8 – 12 клас.

Обект на настоящото изследване е Професионалният Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование в училище в процеса на неговото професионално самоопределение и развитие.

Предметът на този дисертационен труд е възрастовата динамика в очакванията на учениците към учителя по ФГО.

Методи:

1. На теоретично равнище – изследване на библиографски източници, систематизиране, обобщаване, моделиране, проектиране.
2. На емпирично равнище:
   2.1. Анкетно проучване на ученици за очакванията им към Професионалния Аз-образ на учителя по ФГО.
   2.2. Анкетно проучване на учители за представите им за очакванията на учениците към тях и за собствения им Професионален Аз-образ.
3. Конструиране на комплекс техники за комуникиране на взаимните очаквания и представи между учител и ученици в процеса на обучение.

I част

„ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“ НА УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ В ПЕРСПЕКТИВАТА НА „ОБРАЗОВАНИЕ НА БЪДЕЩЕТО“

1. Представяне на образователната рамка и съвременното обучение по Философия и Гражданско образование в контекста на „Образование на бъдещето“

В първа точка са разгледани образователната рамка и водещите парадигми в съвременното обучение по Философия и Гражданско образование чрез анализ на нормативните документи, касаещи учебните програми от осми до дванадесети клас, както и тези, които се отнасят до изискванията към учителите по ФГО и техните компетентности. Съответно подробно са представени най-новите учебни програми, публикувани в сайта на МОН за 8-10 клас по Философия и 11-12 клас по Гражданско образование с техните тематични области, основни теми и нови понятия, знанията, уменията и отношенията, които учениците трябва да придобият в процеса на обучението си по Философия и Гражданско образование. Особено внимание е обърнато на основните познавателни и функционални компетентности – анализ на философски текст, създаване на философско есе, участие в дискусия, анализ на казус, разработване на проект, публично представяне. Описан е и годишният брой часове, отделени за тези дисциплини във всеки клас.

На следващо място е представено „Образованието на бъдещето“ като социален проект – нуждата от придобиване на нови компетентности и умения, примери за училище на бъдещето от различни държави и автори. Разгледани са и няколко примера за алтернативни на традиционното образование системи и програми, както и академия, подпомагаща усвояването на учебното съдържание.

Към момента учениците все още масово почти по целия свят се обучават по системата на Ян Амос Коменски, датираща от началото на XVII век. С все по-бързото развитие на технологиите и влиянието им върху живота ни се усеща и огромната нужда от промяна в начина на обучение на новите поколения деца. Представен е успешният пример на един новатор – Салман Кан и неговата Кан Академия, който намира как да стигне до учениците и по достъпен и лесен начин да ги провокира да учат. Посочени са и няколко алтернативни образователни системи от град Красноярск в Русия, които дават възможност на родители и деца, спрямо личностните виждания и нужди, да се избере най-подходящата за тях система. Подробно е разгледана „Школа 2100“ („Училище

2100“) система, чиято цел е в най-голяма степен да се разкрият индивидуалните качества на учениците и учителите в процеса на обучение; представени са дидактическите материали, които се използват от преподавателите, следващи тази система, както и принципите, на които се осланя тя. Отбелязани са и други примери за такива системи – „Перспектива“, „Хармония“, „Планета на знанието“, няколко примера за много различни и иновативни училища, като са посочени основните им идеи и някои недостатъци. Обърнато е внимание и на някои от най-известните образователни алтернативи като Валдорфската педагогика и методът Монтесори, но и на една по-непозната, но също много интригуваща – т.нар. „Сендовска система“. Чрез тези варианти и възможности за по-различни начини на преподаване и учене се цели да се оптимизира процесът на обучение и учениците, излизайки от училище, да са възможно в най-голяма степен подготвени за живота в социума. От друга страна е представена и крайната идея за заместването на учителите от изкуствения интелект, както и цялостното преминаване на образованието в дигиталната среда.

Едно е сигурно – образованието на бъдещето неизменно ще е свързано с дигиталните технологии и съпътстващите ги нови компетентности, а учителите ще трябва да се научат оптимално да ги използват в своята работа. Бъдещето на образованието ще бъде насочено към усвояването на умения и знания, необходими за живота в бъдещата реалност, а към момента това е основната задача на учителите по Философия и Гражданско образование.

2. От „Аз-образ“ на личността до „Професионален Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование – понятия, реалности, взаимовръзки

Втора точка започва с представяне на психологическите теории за Аз-образа на личността и с основните понятия, свързани с този термин (Аз, идентичност, Аз-концепция). Разглеждат се определенията, изведени от Уилям Джеймс, Фройд, Скинър, както и структурата на Аз-образа (реален-личен, идеален-личен, реален-социален, реален-личен). Направени са препратки към учителската професия и професионалния профил на учителя, който е в основата на емпиричното изследване. На следващо място се разглежда самооценката на личността, защото тя е силно свързана с цялостната себепредстава на човека и неговото самочувствие. Обръща се внимание и на процеса на общуване и мястото на личността в него, тъй като учителската работа е неизменно свързана с общуването с различни групи хора (предимно ученици, колеги, родители,

ръководство).

Разглеждат се елементите на Аз-образа според Маргарита Дилова – образът на собственото тяло, социалната идентичност, историята на собствения живот, психологическия автопортрет, възприеманият потенциал за промяна на собствената личност. Всеки един от тези елементи по свой начин оказва въздействие върху личността на учителя, а от там и върху професионалния му Аз-образ.

Направен е опит за по-задълбочено представяне на концепциите за Аз-образа от различни автори, за да се покаже колко комплексно и сложно е това понятие, което изгражда личността на индивида. Включени са такива черти на характера и индивида като себеоценка, самочувствие, себепредстава, стремежи, постижения, себеусъвършенстване, себесъхранение.

Обръща се особено внимание на идеята за структурата на Аз-а на Уилям Джеймс, състояща се от две основни части – Аз и Мен. Като авторът отделя четири подчасти на Мен – духовно Аз, материално Аз, социално Аз и активно Аз. Обясняват се и разликите между двете части. Преминава се към следващия принос на този автор относно особеностите на Аз-образа – а именно действията на Аз-а – себесъхраняване и себеусъвършенстване. Не на последно място е представена самооценката като важна част от формирането на Аз-а – факторите, влияещи върху формирането ѝ.

В следващата точка се разглеждат по отделно професионалният профил на съвременния учител и конкретно на учителя по Философия и Гражданско образование. Представени са изискванията, зададени от МОН, за получаване на учителска правоспособност (образователно-квалификационното ниво), посочени са възможностите за придобиване на по-висока квалификационна степен (придобиване на ПКС от пето до първо), както и вариантите за усвояване на нови знания, умения и компетентности (разнообразни курсове за повишаване на квалификацията на учителите). Обръща се особено внимание на концепцията за учене през целия живот и необходимостта от непрекъснато професионално развитие на учителите с цел оптимизиране на образователния процес от тяхна страна и задоволяване познавателните и до някъде емоционалните нужди на учениците.

Връщайки се към първата част от тази точка за Аз-а и неговите особености, не може да не се спомената и социалните роли на личността. Те са от особена важност, защото професията на учителя е силно социално насочена, а учителят влиза в голяма палитра от роли и трябва да съумее да ги съчетае и следва по благоприятен и оптимален

начин. Една от по-значимите е професионалната му роля, която съдържа в себе си много други видове социални роли, но може би най-важната е тази на „role model“ или модел на поведение. Учениците обръщат много повече внимание на това какво правят възрастните, от колкото на това, което казват и в този контекст преподавателят, в ролята си на обучаващ и подготвящ децата за живота в обществото, се налага да следи и контролира своето поведение.

На следващо място са посочени характеристики от професионалната роля на учителя, които трябва да се имат предвид от всеки, проявил желание да навлезе в тази професия – изкъсо се следи от обществото, съществува неразривна връзка между учител и ученик, притежава автономност и индивидуалност, равнопоставеност, силно зависима е от конкретното работно място, следва тенденция на феминизиране.

След представяне на учителската професия и нейните особености, е очертан професионалният профил на съвременния учител по Философия и Гражданско образование. Изброени са изискванията за придобиване на правоспособност за учител по Философия и Гражданско образование според Приложение № 1 към чл. 10 от Наредба № 15 от 22 юли 2019г. (доп. – ДВ., бр. 101 от 2020г.). Включена е една особена категория компетентности, специфична само за тези учители – философска компетентност. Тя съдържа следните измерения: „Възможността да схващаме и разбираме философията, философските концепции“, „Възможността да оценяваме едно познание или предмет като философски“, „Възможността да философстваме и да изграждаме сами едно философско познание и съдържание на един предмет, да разгръщаме едно философско разсъждение“ (Кръстева, С. 2020, с. 77).

Трета точка от дисертационния труд включва в себе си психологическите теории и модели на Аз-образа на личността и представяне на професионалния профил на учителя и конкретно този на учителя по Философия и Гражданско образование, за да се покаже как особеностите на Аз-а се съчетават с избора на учителската професия. За да се достигне до решението за влизане в тази професионална област, влияние оказват редица специфики на личността, от една страна, а от друга – характеристиките на самата професия.

На базата на изводи, изведени от теорията и емпиричното изследване, в глава три ще бъде дадена дефиниция за професионалния Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование.

3. Изследователски концептуален авторски модел на „Професионалния Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование и на изследването му в контекста на възрастовата динамика в очакванията на учениците.

Тази точка от дисертационния труд представя два авторски концептуални модела – съдържателен и функционален, които имат теоретично-аналитична и практико-приложна насоченост.

Първата част е посветена на **съдържателния авторски концептуален Модел** на „Професионалния Аз-образ“ на учителя по ФГО. Моделът е визуализиран и детайлно интерпретиран чрез четири взаимосвързани и йерархично подредени нива, характеризиращи динамиката на професионалната идентичност: личностна идентичност, психологически компетентности, професионални компетентности и професионално-личностни качества. Той изпълнява ролята на аналитична рамка за осмисляне на професионалния профил на учителя в контекста на съвременното образование.

Втората част представя **функционалния авторски концептуален Модел**, който изследва взаимовръзката между възрастовата динамика на ученическите очаквания и „Професионалния Аз-образ“ на учителя по ФГО. Чрез него се анализира как променящите се възрастови и социални характеристики на учениците влияят върху възприемането на учителската роля и професионалните качества.

И за двата модела са представени и аргументирани конкретните въпроси от анкетното изследване, които служат като емпирична основа за тяхното конструиране и валидиране, като по този начин се осигурява логическа и методологична връзка между теоретичната концепция и резултатите от изследването.

II част

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОЧАКВАНИЯТА НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ УЧИТЕЛЯ ПО ФИЛОСОФИЯ И ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО ДЕТЕРМИНАНТА ЗА НЕГОВИЯ „ПРОФЕСИОНАЛЕН АЗ-ОБРАЗ“

1. Дизайн на емпиричното изследване – методика, програма, инструменти, методологическа рамка

Предмет на емпиричното изследване са очакванията от страна на учениците, които влияят върху изграждането на Професионалния Аз-образ на учителя по Философия и Гражданско образование.

Целта на изследването е да се установят и анализират факторите, които оказват влияние при формирането и развитието на Професионалния Аз-образ на учителя по ФГО.

За осъществяване на целта биват решени следните задачи:

- Планиране и провеждане на емпиричното изследване сред учители по ФГО;
- Планиране и провеждане на емпиричното изследване сред учениците на изследваните учители от първи и втори гимназиален етап;
- Установяване и анализиране на детерминантите, които оказват влияние върху изграждането на професионалния Аз-образ на учителя по ФГО;
- Проследяване на възрастовата динамика на очакванията на учениците.

Емпиричното изследване се позовава на няколко допускания:

- Учителите формират и развиват професионалния си Аз-образ през целия си професионален път.
- Върху формирането на професионалния Аз-образ на учителя по ФГО влияние оказват редица фактори като сред най-значимите и с най-голямо влияние са професионалните му квалификации и компетентности; мнението и отношението на неговите ученици.

Позовавайки се на обекта и предмета на емпиричното изследване се допускат следните работни хипотези:

- Професионалният Аз-образ на учителя се повлиява във висока степен от мнението, поведението и отношението на неговите ученици;
- В зависимост от класа/възрастта на учениците отговорите се очаква да са сегрегирани – тези от първи гимназиален етап да са насочени по-скоро към външни и характерови особености на учителя, а тези от втори гимназиален етап – насочени към компетентности, знания, умения, отношение.

1.1. **Методика** – за реализирането на емпиричното изследване е избрано анкетното проучване с учители по Философия и Гражданско образование и техните ученици.

Предпочетен е този метод, за да бъдат обхванати възможно най-много респонденти.

1.2. **Програма** – емпиричното изследване се реализира по два начина – чрез хартиени анкетни карти и анкетни карти в онлайн платформа. Идеята и целта на това е да се обхване по-голям брой респонденти, както и такива от по-далечни населени места. На територията на град София бяха лично посетени всички учители, които се съгласят и изявят желание да участват в анкетното проучване със своите ученици чрез хартиения вариант на анкетите. Минималният брой анкетирани учители е изчислен спрямо данни от НСИ (Национален статистически институт) за учебната 2023/2024г. по следния начин – взети са данните за всички училища с гимназиален етап, като в тях се предполага, че има поне по един учител по Философия и Гражданско образование – обединени училища – 74, гимназии – 115, средни училища – 491, професионални училища – 421. По тези данни училищата, в които следва да има учители по ФГО са 1101, което означава, че би трябвало да има поне 1101 учители по този учебен предмет. Поради голямата бройка учители по ФГО извадките са формирани на принципа на отзовалите се учители. Съответно извадките за учениците са формирани на отзовалите се ученици на тези учители, които са се включили в анкетното проучване.

Анализът е направен по два начина – отделни анализи на отговорите на учителите и на учениците и общ съпоставителен анализ на отговорите от трите анкети.

1.3. **Инструменти** – инструментите към това емпирично изследване са „Анкетна карта за учители“, „Анкетна карта за ученици 8-10 клас“ и „Анкетна карта за ученици 11-12 клас“.

Анкетните проучвания бях проведени в периода 27 януари – 16 юли 2025г. В изследването взеха участие учители и техните ученици в гимназиален етап от 25 града в България. За осъществяването на проучването голямо съдействие оказаха директорите на съответните училища, които дадоха своето позволение и съдействаха анкетите да бъдат разпространени сред учениците им и учителите по ФГО.

Методологическа рамка на емпиричния анализ

В рамките на проведеното изследване бе приложен комплексен

интердисциплинарен подход за обработка и интерпретация на събраните данни, който включва следните основни видове анализ:

1. **Количествен анализ:** Чрез използването на дескриптивната статистика бе извършено детайлно представяне на емпиричния материал чрез честотно разпределение и процентни съотношения. Мащабът на количественото проучване обхваща общо **2184 респонденти**, от които **75 учители** по философия и гражданско образование и **2109 ученици** (1355 от 8–10 клас и 754 от 11–12 клас). Този обем на извадката гарантира висока степен на статистическа значимост и позволява прецизно обективизиране на професионалните и образователните нагласи в средното училище.

2. **Качествен анализ:** Бе приложен задълбочен контент-анализ на свободните (отворени) отговори, предоставени от учители и ученици. Това позволи дълбочинно изследване на субективните компоненти на „Професионалния Аз-образ“, като бяха дешифрирани специфични нагласи относно мотивацията за кариерен избор, ролята на „съдбата“ в педагогическия път и емоционалните измерения на учителския авторитет. Качественият прочит допълни сухите статистически данни с рефлексивни нюанси, които са критични за разбирането на хуманитарната природа на дисциплините ФГО.

3. **Сравнителен анализ:** Бе осъществена мащабна съпоставка на нагласите между различните образователни етапи. Съпоставка на себепредставата на учителите с проекциите и очакванията на учениците, което позволи идентифицирането на критични точки на синхрон в педагогическото взаимодействие.

2. Анализ на резултатите от анкетно проучване на учители

В тази точка се разглеждат и анализират част от въпросите от анкетната карта за учители. Анкетната карта за учители се състои от 33 въпроса като 14 са еквивалентни на зададените въпроси на ученици, с цел сравнителен анализ на двете анкетирани групи – учители и ученици.

В анкетното проучване взеха участие 75 учители от цяла България. Според отговорите на въпрос 34, участвали са учители от 23 града – София, Пловдив, Стара Загора, Казанлък, Видин, Враца, Монтана, Петрич, Асеновград, Пазарджик, Ямбол,

Хасково, Силистра, Русе, Свиленград, Бургас, Разград, Шумен, Ловеч, Добрич, Плевен, Карлово, Съединение.

3. Анализ на резултатите от анкетно проучване на ученици

В тази точка се разглеждат и анализират част от въпросите от анкетната карта за ученици.

Учениците, които взеха участие са възпитаници на анкетираните учители. Анкетните карти бяха разпространени след допитване до директорите за позволение учениците им да участват в това проучване. Попълването беше осъществено както чрез онлайн линкове към съответните анкети, така и на хартиени носители, в зависимост от предпочитанията на учителите. От първи гимназиален етап (8-10клас) взеха участие 1355 ученици, а от втори гимназиален етап (11-12 клас) – 754 ученици. Анкетната карта за учениците се състои от 21 въпроса, като 14 са еквивалентни на зададените въпроси на учителите, с цел сравнителен анализ на двете анкетирани групи – учители и ученици.

За по-голяма яснота, анализът е разделен в две подточки съответстващи на двата гимназиални етапа – 8-10 клас и 11-12 клас.

4. Сравнителен анализ на резултатите от анкетите за учители спрямо тези за ученици

В тази точка се прави сравнителен анализ на отговорите дадени от трите групи респонденти – учители, ученици 8-10 клас и ученици 11-12 клас.

Целта тук е да се види и проследи какви са приликите и разликите между отговорите на трите групи, също и има ли съществени изменения при отговорите на учениците от двата гимназиални етапа. Анализът е направен върху въпросите, които са еквивалентни за двете групи – учители и ученици.

5. Комплекс прийоми и техники за комуникиране на взаимните очаквания между учители и ученици

В тази точка е предложен комплекс прийоми и техники, които да съдействат за по-ефективното комуникиране и осъществяване на педагогическото взаимодействие. Предложени са следните: вербални комуникативни прийоми и техники; рефлексивни прийоми и техники; диалогични и интерактивни прийоми и техники; регулативни

комуникативни прийоми и техники; емпатийни и подкрепящи прийоми и техники; визуални и технологични средства.

6. Модел на учителя по Философия и Гражданско образование като учител в „Училище на бъдещето“

В тази точка се концептуализира съвременният професионален профил на учителя по ФГО, разгледан през призмата на образователните трансформации на XXI век. Въз основа на теоретичния анализ и емпиричните резултати, моделът се дефинира като **рефлексивна и адаптивна система**, интегрираща следните ключови компоненти:

- **Хуманитарно-технологичен синкретизъм:** Учителят в „Училището на бъдещето“ се позиционира не като информационен източник, а като медиатор, който съчетава дигиталната грамотност с критичното философско мислене. Моделът подчертава превъзходството на човешкия фактор (емоционална интелигентност и ценностно ориентиране) над алгоритмичното обучение.
- **Етична доминанта и лидерство:** Централно място в модела заема категорията „справедливост“, която се доказва като фундаментален градивен елемент на професионалния Аз-образ. Учителят се проектира като авторитетна личност и морален модел, чието влияние се основава на прозрачност в критериите и признаване на индивидуалния потенциал на всеки ученик.
- **Функционална динамика (Граждански ментор):** Теоретичният модел отчита спецификата на предмета „Гражданско образование“, като трансформира ролята на преподавателя в „граждански ментор“. Този компонент е насочен към изграждането на практически социални умения и подготовка на учениците за активна реализация в демократичното общество.
- **Комуникативна рефлексия:** Моделът постулира, че професионалният Аз-образ на учителя се развива в състояние на постоянен диалог с ученическите очаквания. Извежда се тезата, че осъзнатото управление на тези очаквания е ключов фактор за минимизиране на професионалното „прегаряне“ (burnout) и за постигане на висока образователна ефективност.

Разработеният модел предлага новаторски поглед към учителската правоспособност по ФГО, като я дефинира не чрез застинал набор от знания, а като **динамичен процес на себеактуализация**, съобразен с пулса на съвременната образователна среда.

3. Изводи

Съпоставителни изводи:

1. Особено значим научен резултат в настоящото изследване е опровергаването на работната хипотеза, според която в етапа на зрелостта (11-12 клас) фокусът на ученическите очаквания се премества приоритетно върху предметната експертност и академичната компетентност на учителя. Данните категорично сочат, че дори в края на гимназиалния етап учениците продължават да поставят на първо място **нуждата от социална подкрепа, справедливост и емоционално разбиране**. Този извод променя традиционните представи за възрастовата динамика в образователния процес и доказва, че Професионалният Аз-образ на съвременния учител по Философия и Гражданско образование трябва да се гради не толкова върху ролята на „източник на знание“, колкото върху ролята на медиатор и ценностен ориентир. Резултатите разкриват, че социално-психологическата значимост на фигурата на учителя не намалява с покачване на възрастта на учениците, а напротив – трансформира се в по-високо изискване за емпатично лидерство и автентично общуване.
2. Несъответствие между субективната самооценка и обективното възприемане – налице е подчертана тенденция към по-висока оценка на работата на учителя от страна на учениците в сравнение със собствената му преценка . Това показва, че професионалният Аз-образ на учителя е белязан от **здравословна самокритичност**, докато в очите на учениците той е утвърден авторитет.
3. Уважението като устойчива професионална детерминанта – уважението към учителя по Философия и Гражданско образование е изключително високо и при двете групи ученици, което е доказателство за стабилен и положителен Професионален Аз-образ. Свободните отговори обаче разкриват, че за учениците уважението не е даденост по право, а динамична величина, която се гради чрез **взаимност, емпатия и емоционален самоконтрол** в класната стая .
4. Дефицити при методическото взаимодействие – Регистрира се значимо разминаване в разпознаването на използваните методи. Учителите вярват, че прилагат широк спектър от техники но учениците идентифицират предимно **дискусията** и **обяснението.** Това предполага нужда от по-ясно

операционализиране на дидактическите методи, за да станат те осъзната част от опита на ученика.

5. Опровергаване на възрастовата динамика в очакванията – емпиричните данни опровергават хипотезата, че във втори гимназиален етап очакванията на учениците се променят от личностна към предметна компетентност. Дори напротив – над 50% от учителите и голяма част от зрелостниците отчитат, че промяната е в посока на още по-голяма нужда от социална и личностно-ориентирана подкрепа. Професионалният Аз-образ на учителя по ФГО остава детерминиран от неговата роля на „социален наставник“ до самия край на училищното образование.
6. Независимост на ученическата самооценка – докато 78% от учителите вярват, че техните очаквания влияят върху самооценката на учениците, всеки трети ученик твърди, че те **не оказват влияние** върху него . Това е ключово откритие за модерното училище – учениците уважават учителя като професионалист, но запазват висока степен на психологическа автономия спрямо неговите лични очаквания.

4. Научни приноси на изследването

На теоретично ниво:

1. **Концептуализиране на „Професионалния Аз-образ“ на учителя по Философия и Гражданско образование** – в дисертацията се предлагат три авторски Модела на Професионалния Аз-образ на учителя по ФГО – **съдържателен**, **функционален** и **Модел на учителя по ФГО като учител в „Училище на бъдещето“**.
2. **Теоретично обосноваване на детерминантите** – в дисертацията се аргументира теоретичната зависимост между принципите на прагматическата дидактика (по Н. Колишев) и изграждането на професионалния Аз-образ. Резултатите показват, че водещият фактор за идентичността на учителя не е натрупването на формални сертификати, а неговата способност за смислено и рефлексивно общуване с учениците в реална учебна среда.
3. **Обогатяване на възрастовата психология в педагогиката** – опровергана е традиционната парадигма, че в края на средното образование учениците се фокусират предимно върху предметната компетентност. Теоретично е защитена

тезата за нарастващата роля на учителя като източник на емоционална и социална подкрепа при зрелостниците.

4. **Обогатяване на разбирането за Професионален Аз-образ на учителя** по ФГО чрез въвеждането на концептуалната фигура на „граждански ментор“. Тази роля се дефинира като медиатор, който превежда абстрактните философски категории (справедливост, свобода, етика) в прагматични социални умения и граждански модели на поведение.
5. Разработен е нов прочит на прагматическата дидактика (по Н. Колишев), приложен към специфичното поле на ФГО. Научният принос се изразява в обосноваването на тезата, че **'гражданското менторство'** е най-ефективната технологична форма за постигане на функционална гражданска грамотност, тъй като синхронизира вътрешната рефлексия на учителя с актуалните социални очаквания на зрелостниците .

На практико-приложно ниво:

1. **Диагностика на очакванията:** Проведено е мащабно емпирично изследване, което обективизира реалните очаквания на учениците (8-12 клас) и ги съпоставя с професионалния Аз-образ на учителите. Идентифицирани са критични точки на разминаване (например при оценката на методите и ролята на хумора).
2. **Методически модел на учителя по ФГО:** Проектиран е приложен модел на учителя за „Училището на бъдещето“, който интегрира дигиталната грамотност с меките умения (емоционална интелигентност, справедливост, лидерство) като задължителни компоненти на професионалния профил.
3. **Разработване на комуникационен инструментариум:** Предложен е конкретен комплекс от прийоми и техники (вербални, рефлексивни, емпатийни) за комуникиране на взаимните очаквания между учители и ученици, насочен към подобряване на микроклимата и намаляване на професионалния стрес.
4. **Емпирично верифициране на „Справедливостта“:** Доказано е чрез количествени данни, че справедливостта е основният градивен елемент на авторитета на учителя по ФГО, което дава база за бъдещи обучения и квалификационни курсове по педагогическа етика.
5. Установена е ясно изразена **функционална промяна в Професионалния Аз-образ на учителя** във втория гимназиален етап (11–12 клас). Анализът показва,

че с въвеждането на дисциплината „Гражданско образование“ ролята на учителя закономерно се трансформира от „лектор с преобладаващо теоретична насоченост“ в **„граждански ментор“**, чийто професионален авторитет не се основава на формалната квалификация, а на способността му да бъде етичен ориентир и лидер в образователното пространство, което класната стая постепенно придобива като „лаборатория за гражданство“.

5. Публикации по темата

1. Фактори, които оказват влияние за избора на професията „учител“ сред учителите по Философия и Гражданско образование XII международна научна конференция, 2025 Велико Търново, 20.11.2025, Сборник с доклади ISSN 2534-9317, стр. 193-197

2.Model of the Philosophy and Civic Education Teacher as an Instructor in the “School of the Future”, International Journal of Current Science Research and Review ISSN 2581-8341, Volume 09 Issue 01 January 2026

3. Класната стая като „лаборатория за гражданство“: прагматически прочит на гражданското образование